

บทที่ ๒

หลักการและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ในบทนี้ผู้วิจัยทำการศึกษาวិธีการของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระบรมครูในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ของโลก ผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ดังปรากฏพระนามว่า สตถา เทวมนุสสานิ แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย^๑ ทรงเป็นนักการสอนชั้นเยี่ยมของโลกในเรื่องรูปแบบและแนวทางในการอบรมสั่งสอนและเผยแผ่พระธรรมคำสอน พระองค์ทรงใช้หลักการและวิธีการสอนที่หลากหลายและเปี่ยมด้วยพระปรีชาและทรงประสิทธิภาพอย่างไม่มีใครใดเสมอเหมือน ที่คอยชี้แนะทางสว่างเพื่อให้เกิดความไม่ประมาท ให้มีความเพียรในการทำดีเพื่อให้ได้รับประโยชน์ที่ควรได้ ทั้งที่เป็นประโยชน์ในชาตินี้ ชาติหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน ผู้วิจัยมุ่งศึกษาพุทธวิธีเกี่ยวกับรูปแบบวิธีการเผยแผ่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และตัวอย่างของพระสาวกในสมัยพุทธกาล ที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างแดน เป็นกรณีศึกษาเฉพาะ ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระศาสดาเอกของโลกแล้ว พระองค์ได้ประทับเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๗ สัปดาห์ ทรงพิจารณาหาบุคคลที่สมควรแสดงธรรมโปรด โดยทรงหวนระลึกถึงอาหารดาบสกาลามโคตรและอุทกดาบสรามบุตร แต่ทั้งสองได้สิ้นชีพไปแล้ว จึงทรงคำนึงถึงปัญจวัคคีย์ซึ่งเคยมีอุปการะแก่พระองค์ เป็นผู้สมควรที่จะได้รับฟังพระธรรมเทศนาครั้งแรก พระพุทธองค์จึงเสด็จไปยัง ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้ทรงแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาครั้งแรกโปรดปัญจวัคคีย์นั้นว่าเป็นปฐมเหตุจุดเริ่มต้นแห่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต่อมา ทรงแสดงธรรมโปรดยสกุลบุตรพร้อมสหาย จนมีพระอรหันต์สาวกเกิดขึ้นในโลก รวมทั้งพระองค์ด้วย

^๑ วิมทา. (ไทย) ๑/๒/๒.

จำนวน ๖๑ องค์ จึงมีพระพุทธประสงค์ที่จะส่งพระอรหันตสาวกเหล่านั้นไปประกาศพระศาสนา ทรง
 ประทานพระโอวาทซึ่งถือเป็นอุดมคติในการประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา ความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นที่ของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็
 พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นที่ของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อ
 ประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์
 เกื้อกูลและความสุขแก่ท้าวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พวกเธออย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป จงแสดง
 ธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ พร้อม
 ทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายพวกที่มีกิเลสธุลีในจักษุน้อย ก็มิอยู่
 เพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์เหล่านั้นย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมได้จักมีอยู่”^๒

พระองค์ได้แสดงเจตนารมณ์ที่แน่วแน่มั่นคงด้วยทรงมีเมตตาและมหากรุณาธิคุณ ด้วยการ
 เปิดประตูมตธรรม ขอให้หมู่สัตว์เปิดตา (เปิดดวงใจ) เปิดโสต (หู) เพื่อรับรสแห่งสัจธรรม^๓ ดังนั้น จึง
 เป็นการประกาศหลักการที่ชัดเจนของพระพุทธเจ้า เพื่อให้พุทธบริษัทได้ถือเป็นแนวปฏิบัติกันสืบต่อมา
 เพื่อความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคงของพระธรรมวินัย นอกจากนี้ การส่งพระอรหันตสาวกรุ่นแรกไป
 ประกาศพระศาสนาทั่วชมพูทวีปนี้ยังถือว่าเป็นจุดกำเนิดการดำเนินงานพระธรรมทูตอีกด้วย

หลังจากยุคพุทธกาล พระสาวกได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อมาในดินแดนต่าง ๆ มี
 ข้อสังเกตสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปต่างแดนหรือในประเทศ แวันแคว้นต่าง ๆ เนื่องจากเหตุ
 ปัจจัยหลายด้าน กล่าวโดยสรุปคือ

(๑) พระสงฆ์สาวกรุ่นแรก ๖๐ รูป (หรือบุคคลากรในพระพุทธศาสนามีความรอบรู้ ทรง
 คุณธรรมขั้นสูงและมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้) ที่กระจายกันไปในพื้นที่ต่าง ๆ ทำให้เพิ่มจำนวน
 พระสงฆ์และประชาชนจำนวนมาก

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๓ Piyadassi Thera, The Buddha His Life and Teaching, (Sri Lanka: Buddhist Publication Society, 1982), p.30.

(๒) พระสงฆ์หรือพระมหาเถระผู้ทรงคุณธรรมและความรู้ความสามารถเป็นแบบอย่างที่ดี และตระหนักถึงความดำรงมั่นของพระธรรมวินัย เช่นในยุคแรกหลังจากพุทธปรินิพพาน พระมหากัสสป ชักชวนทำสังคายนาเพื่อความดำรงมั่นของพระพุทธศาสนา ดังความตอนหนึ่งว่า “ในกาล เบื้องหน้า อธรรมจะรุ่งเรือง ธรรมจะถูกขัดขวาง อวินัยจะรุ่งเรือง วินัยจะถูกขัดขวาง ในกาลภายหลัง พวกอธรรม วาทีจะมีกำลัง พวกธรรมวาทีจะหย่อนกำลัง พวกอวินยวาทีจะมีกำลัง พวกวินยวาทีจะหย่อนกำลัง”^๔

(๓) ได้กำลังสนับสนุนจากฝ่ายรัฐหรือพระราชผู้ปกครองประเทศนั้น ๆ เช่น พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นแบบอย่างของราชูปถัมภ์ที่ยอดเยี่ยมที่ทรงอุปถัมภ์กิจสงฆ์ทุกอย่าง ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ ดังพระดำรัสว่า “ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายจงหมดความคิดระแวง สงสัยกระทำผิด อาณาจักรจงไว้เป็น ภาระของข้าพเจ้า ธรรมจักรจงเป็นภาระของพระคุณเจ้าทั้งหลาย”^๕

สรุปว่า งานเผยแผ่ได้เริ่มขึ้นนับแต่การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และมีการดำเนินการโดย พระสงฆ์ชุดแรก สืบมาแต่ยุค จนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมินี้ ในสมัยพระเจ้า อโศกมหาราช เป็นพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทดั้งเดิมในพุทธศตวรรษที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ สมัยเดียวกัน กับที่พระพุทธศาสนาได้รับการนำไปเผยแผ่ที่ประเทศศรีลังกา เป็นยุคสมัยที่พระพุทธศาสนาได้ เจริญรุ่งเรืองแพร่ขยายไปไกลที่สุดยิ่งกว่าสมัยใดๆ เพราะมีการจัดส่งคณะพระสมณทูตไปเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ รวม ๙ สายด้วยกัน ขณะนั้นอาณาจักรไทยรวมอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิ ด้วย โดยคณะทูตสายที่ ๘ คือ พระโสณเถระ และพระอุตตรเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ได้นำเอาหลัก พระพุทธศาสนามาเผยแผ่ในดินแดนที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ คณะสมณทูตได้แสดงพระธรรมเทศนาพรหม ชาลสูตรเป็นต้นโปรดประชาชนชาวพื้นถิ่นจนเกิดความศรัทธาเลื่อมใสและขอบวชในพระพุทธศาสนาเป็น จำนวนมาก

^๔ วิมहा.อ. (ไทย) ๑/๒๖.

^๕ วิมहा.อ. (ไทย) ๑/๓๑.

๒.๒ ลักษณะและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประกาศและเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้หลักและวิธีการต่างๆ หลายประการประกอบกันในช่วงระยะเวลาแห่งการประกอบพระพุทธกิจอย่างต่อเนื่องยาวนานถึง ๔๕ พรรชานับแต่วันที่พระองค์ได้ทรงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ขอบเขตงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์เป็นไปอย่างกว้างขวางมาก ทุกสถานที่ แคว้นแคว้นและทุกระดับชนในสังคม พระองค์ต้องเสด็จพระดำเนินไปสั่งสอนในหลายเมืองหลายท้องถิ่น ได้พบปะผู้คนทุกชนชั้นวรรณะในสังคม ซึ่งมีฐานะ ระดับความเป็นอยู่ ลัทธิความเชื่อ การศึกษาอบรม อหิยาศัย นิสสัยใจคอ และสติปัญญาแตกต่างกันอย่างหลากหลาย แต่พระองค์ก็ทรงพระปรีชาสามารถสั่งสอนคนเหล่านั้นให้เข้าใจและหันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนาได้ นับตั้งแต่ชนชั้นกษัตริย์ลงมาทีเดียว

๒.๒.๑ อุดมการณ์ หลักการ และวิธีการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถือเป็นหัวใจสำคัญดังที่พระองค์ได้ตรัสโอวาทปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย พระพุทธองค์ทรงแสดงในวันมาฆบูชา ณ พระวิหารเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ สามารถสรุปใจความออกได้เป็นสามส่วนคือ อุดมการณ์ ๔ หลักการ ๓ และวิธีการ ๖ ดังนี้

อุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา

ความอดทน (ต่อความยากลำบากและความตรากตรำ) คือ ความอดกลั้นต่ออำนาจกิเลส (ความโลภ ความโกรธ และความหลง) ไว้ได้ เป็นตบะธรรมเครื่องแผดเผาความชั่วได้อย่างยอดเยี่ยม, ท่านผู้รู้ทั้งหลาย กล่าววณิพพาน (คือความดับไฟ ได้แก่ ไฟราคะ ไฟโทสะ และไฟโมหะ) ได้ เป็นธรรมอันยอดเยี่ยม, นักบวชมีปกติไม่ฆ่า ไม่ทำร้ายผู้อื่น (หรือผู้มีปกติทำร้ายผู้อื่น ไม่ใช่ชนนักบวช), สมณะยอมไม่เบียดเบียนผู้อื่น (หรือผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ใช่สมณะ)^๖

คัมภีร์ในชั้นอรรถกถาอธิบายความหมายเพิ่มเติมว่า “ปาติโมกข์ ในที่นี้มีได้ หมายถึง อาณาปาติโมกข์ (ประมวลพุทธบัญญัติที่ทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณัติ ได้แก่ อาทิพรหมจริยสิกขา ที่มีพระ

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐/๕๐.

พุทธบัญญัติให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน) แต่หมายถึงโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งประกอบด้วยคาถา ๓ คาถา มี ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกขา เป็นต้น ที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ทรงแสดงเอง”^๗

หลักการของพระพุทธศาสนา

การไม่ทำความชั่วทุกอย่าง ๑ การทำความดีให้ถึงพร้อม ๑ การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ๑^๘

หลักการทั้งสามนี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สรุปลงเข้ากับศีล สมาธิ และปัญญา ตามลำดับ และตามความหมายของคำว่า บาป หมายถึง กรรมที่มีโทษซึ่งสหระคด้วยกุศลจิต ๑๒ ดวง^๙ ส่วนคำว่า “กุศล หมายถึง กุศลที่เป็นไปในภูมิ ๔”^{๑๐}

วิธีการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนา

การไม่ว่าร้ายใคร ๑ (เผยแผ่พระศาสนาด้วยการไม่กล่าวร้ายโจมตีดูถูกความเชื่อของผู้อื่น) การไม่ทำร้ายใคร ๑ (เผยแผ่พระศาสนาด้วยการไม่ใช้กำลังบังคับข่มขู่ด้วยวิธีการต่าง ๆ) การสำรวมในพระปาติโมกข์ ๑ (รักษาความประพฤติให้น่าเลื่อมใส) การรู้จักประมาณในอาหาร ๑ (เสพปัจจัยสี่อย่างรู้ประมาณพอเพียง) การนอนการนั่งในที่สงัด ๑ (สันโดษและไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ) การประกอบความเพียรในอธิจิต (สมาธิขั้นสูง) ๑ (พัฒนาจิตใจเสมอ มิใช่ว่าเอาแต่สอน แต่ตนเองไม่กระทำตามที่สอน) วิธีการทั้งหกนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๑} พระโอวาทปาฏิโมกข์นี้ คือ ประมวลคำสอนหลักที่แสดงถึงอุดมการณ์ หลักการ และวิธีการในการเผยแผ่ศาสนาธรรมของพระพุทธองค์ที่ได้วางรากฐานไว้เพื่องานพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อให้สรรพสัตว์ที่มีกิเลสธุลีเบาบาง สามารถรับสรพระธรรมตามสมควรแก่การปฏิบัติของตนและได้ดวงตาเห็นธรรม คือ ความรู้ความจริงแท้ตามหลักอริยสัจ ๔ โดยดำเนินชีวิตตามมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายเอก หรือมรรคมรรค ๘ ประการ จนถึงการพ้น

^๗ ที.ม.อ. (ไทย) ๙๐/๗๖, วิ.อ. ๑/๑๙/๑๙๐-๑๙๒.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^๙ ที.ม.ฐีกา (บาลี) ๙๐/๙๒.

^{๑๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๙๐/๗๖.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๑.

ทุกข์ และได้รับความสุขสูงสุดคือ พระนิพพาน และโดยเป้าหมายของการเผยแผ่ปรากฏชัดในช่วงแรกที่ พระพุทธเจ้าทรงพระอรหันต์ ๖๐ ไปประกาศพระศาสนาว่า ให้แสดงธรรมที่มีความงาม ๓ ระดับคืองาม เบื้องต้น ท่ามกลางและสูงสุด ความตอนหนึ่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง...พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงาม ในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน^{๑๒}

๒.๒.๒ เทศนาวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้า

วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงอาศัยองค์ประกอบหลายๆ อย่างในการสอนบุคคลระดับต่างๆ ที่มีพื้นฐานความรู้ สติปัญญาที่แตกต่างกัน รวมทั้งสภาพแวดล้อมทาง ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณี ในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน พระองค์ได้ ประยุกต์คำสอนแต่ละลักษณะให้มีความเหมาะสม ซึ่งเป็นการสอนที่แสดงถึงพุทธลีลาส่วนพระองค์ ๔ รูปแบบ คือ สันทติสนา สมาทปนา สัมปหังสนา และ สมุตเตสนา

จะเห็นได้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ได้เดินทางไกลไปประกาศหลักคำสอนให้กับบุคคลหลายคน เช่น ปัญจวัคคีย์ ยสกุลบุตรและครอบครัว รวมทั้งสหายทั้งหมดของพระยส (หลังจากได้รับการ บวชด้วยคำว่า เอहि ภิกขุ แล้ว) ทรงสอนให้บุคคลต่าง ๆ เกิดความเห็นชัดเจน เกิดความเชื่อมั่นศรัทธา เกิด จิตใจกล้าหาญในการทำดี และมีจิตใจปิติสดชื่นเบิกบาน ลักษณะของการสอนของพระพุทธเจ้า เกี่ยวข้องกับการชี้แจงหรือพูดคุยเรื่องใดเรื่องหนึ่งในแง่หลักธรรม (ธรรมมีกถา) ทำให้ผู้ฟังเกิดความเห็นชัด ทำให้ ความเชื่อมั่นและอยากนำไปปฏิบัติ ทำให้เร้าใจจนเกิดความกล้าหาญที่จะทำความดี และทำให้ จิตใจสดชื่นเบิกบาน ตามลักษณะการสอน ๔ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ (๑) ชี้แจงให้เห็นชัด (๒) ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ (๓) เร้าใจให้อาจหาญกล้า (๔) ปลอบขโลมใจ ให้สดชื่นร่าเริงด้วยธัมมี กถา^{๑๓}

^{๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๓} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๒๔/๑๗.

ลักษณะการสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าวนี้ มีลักษณะพิเศษคือ พระองค์จะให้ความสำคัญกับบุคคลที่พระองค์ทรงมุ่งหมายจะสอนจนประสบผลสำเร็จ และสอนอย่างใส่ใจรับผิดชอบและสอนให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลให้มากที่สุด กล่าวคือ คือ ทรงสอนตามหลักเทศนา ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ความละเอียดในการสอนด้วยการบอก คือการแสดงให้เห็นให้ผู้ฟังเข้าใจง่ายที่สุด และเป็นการรู้จักเลือกเฟ้นธรรมมาสอนให้เหมาะกับคนฟัง ดังปรากฏในใจความว่า ความใสคือเทศนา เป็นอย่างไรคือการบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนกการทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ฯลฯ การทำให้ง่ายซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นความใสคือเทศนา^{๑๔}

กรณีที่พระองค์ทรงสอน เช่นในเรื่องยสกุลบุตร พระพุทธเจ้าทรงสอนยสกุลบุตรและครอบครัว ประกอบด้วยพ่อแม่และภรรยา โดยเริ่มต้นชี้แจงให้เข้าใจ โดยเลือกเรื่องที่เหมาะสมแก่ผู้ฟัง เมื่อผู้ฟังมีจิตใจสงบจากกิเลส ก็แสดงสามกัมมสังกรรมเทศนาเกี่ยวกับอริยสัจ จนได้ธรรมจักขุ (ดวงตาเห็นธรรม) และเมื่อไปฉันภัตตาหารที่บ้าน ได้แสดงธรรมให้เกิดความเห็นชัด ชวนให้อยากปฏิบัติ ให้มีจิตกล้าหาญและปลอบโยนใจให้สดชื่น^{๑๕} เป็นต้น จากกรณีนี้แสดงว่า การเผยแผ่คำสอน ในฐานะผู้เผยแผ่ต้องมีคุณสมบัติของผู้สอน (เทศนา) คือ แสดงคำสอนหรือข้อธรรมให้ผู้อื่นฟัง ให้เกิดความรู้ชัดแจ้งในเรื่องนั้น ๆ ด้วยเหตุปัจจัยและวิธีการที่หลากหลาย คือ การบอกกล่าว การแสดง การบัญญัติ เปิดเผย แยกแยะรายละเอียด และอธิบายให้เข้าใจได้ง่าย

๒.๒.๓ อาการสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

ในการดำเนินการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า ทรงมีขั้นตอนในการปฏิบัติและถือว่าเป็นเรื่องสำคัญในการพูดหรือการบรรยาย การแสดงข้อธรรมเรื่องใดก็ตาม จะถือหลักตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า การแสดงธรรมให้คนอื่นไม่ใช่เรื่องง่าย ดังนั้น ผู้สอนต้องมีการลำดับเนื้อหา ประกอบกับการอธิบายอ้างเหตุผล การมีจิตใจเอ็นดูสัตว์โลก มุ่งผลประโยชน์ต่อผู้ฟังเป็นสำคัญโดยไม่มุ่งหวังลาภยศและคำสรรเสริญ รวมทั้งไม่แสดงธรรมกระทบเสียชื่อเสียงหรือให้ร้ายบุคคลใด ดังความในอุทายีสสูตรว่า “(๑) เราจักแสดงธรรม

^{๑๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/ ๒๓๘/๔๐๕.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๐/๓๑-๓๗.

ไปตามลำดับ (๒) เราจักแสดงอรรถ (๓) เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู (๔) เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม (๕) เราจักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น”^{๑๖}

ข้อที่ (๑) หมายถึง การแสดงธรรมไปตามลำดับ โดยจัดลำดับความสำคัญก่อนหลัง และอธิบายไปไม่ตัดลตเนื้อหาให้เสียความ เช่น การแสดงอริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘ หรือแสดงอนุปพิทกา เป็นต้น (๒) การอรรถาธิบายเหตุผล หมายถึง การให้เหตุผล โดยอ้างที่มาด้วยหลักฐานที่เป็นจริง (๓) การแสดงธรรมด้วยความเอ็นดู ตามความหมายในอรรถกถาอธิบายว่า คือ “การอนุเคราะห์ด้วยคิดว่าจะช่วยสัตว์โลกที่มีความคับแค้นมากให้พ้นจากความคับแค้น”^{๑๗} (๔) การแสดงธรรมไม่หวังผลประโยชน์ คือ ไม่ถือเอาผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่ตั้ง (๕) การแสดงแก่นแท้ของธรรมตาม คือ หลักการและแก่นแท้ของธรรม โดยไม่พูดโอ้อวดหรือยกตนข่มท่าน ดังความในในสันทกสูตรว่า “ในพระธรรมวินัยนี้ไม่ได้มีการยกย่องธรรมของตน และไม่มีการติเตียนธรรมของผู้อื่น มีแต่การแสดงธรรมตามเหตุผลเท่านั้น”^{๑๘}

ดังนั้น ในขั้นตอนการสอน จึงมีการนำเสนอเนื้อหาแท้ของธรรม โดยไม่มีลักษณะการมุงร้ายหรือทำลายลัทธิของฝ่ายตรงข้าม แต่จะสอนเน้นให้คนเห็นความจริงและว่ากันตามหลักเหตุผลโดยตรง เหมือนกับคำที่สันทกปริพาชกพูดคุยกับพระอานนท์ ด้วยการพูดยกย่องหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาว่ามีคำสอนที่มีเหตุมีผล ไม่ติเตียนลัทธิอื่นหรือยกย่องตนเอง

สรุปย่ออาการสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้า มี ๓ ประการสำคัญ คือ (๑) ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้เห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น (๒) ทรงสั่งสอนมีเหตุให้ผู้ฟังตรงตามให้เห็นจริง (๓) ทรงสั่งสอนธรรมที่ปฏิบัติได้ผลสมจริง

^{๑๖} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓

^{๑๗} อ้างแล้ว. ๑๕๙/๒๖๓.

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๖/๒๗๗.

๒.๓ บทบาทการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า

๒.๓.๑ การเผยแผ่คำสอนที่เหมาะสมแก่คฤหัสถ์

การเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้า โดยทั่วไปพระองค์จะเลือกบุคคลที่จะแสดงธรรมให้ฟัง และวิเคราะห์ถึงอุปนิสัยและความพร้อมทางด้านจิตใจและคุณธรรม เพื่อให้ผู้ฟังธรรมได้รับประโยชน์สูงสุด ซึ่งบุคคลแต่ละคนอาจมีวิธีการที่แตกต่างกัน จะเห็นได้ว่า การแสดงธรรมแก่คฤหัสถ์ทั่วไป ทรงใช้วิธีการสอนธรรมดังกล่าวแล้วตามความเหมาะสม ซึ่งอาจใช้วิธีการกล่าวธรรมีกถาก่อน หรือกล่าวอนุปฺพุทฺธิกาเพื่อสร้างความเข้าใจทั่วไปแก่ผู้ฟัง เนื่องจากผู้ฟังธรรมจะประสบปัญหาคือ ความไม่เข้าใจในหลักธรรม ไม่เข้าใจในคุณของการปฏิบัติศีล คุณของการออกบวช และโทษของกาม เป็นต้น ดังนั้น จึงทรงแสดงเรื่องอนุปฺพุทฺธิกา คือข้อธรรม ๕ ที่เกี่ยวข้องกับทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม และเนกขัมมะ ที่ทรงใช้อธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจตามลำดับ เหมือนที่แสดงให้ชาวบ้าน ๘๐,๐๐๐ คน ความตอนหนึ่งว่า “ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบด้วยพระทัยถึงความคิดคำนึงในจิตของกุลบุตรในหมู่บ้าน ๘๐,๐๐๐ คนนั้น จึงตรัสอนุปฺพุทฺธิกา คือทรงประกาศ ๑. ทานกถา (เรื่องทาน) ๒. ศีลกถา (เรื่องศีล) ๓. สวรรค์กถา (เรื่องสวรรค์) ๔. กามาทินวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม) ๕. เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสังสแห่งการออกจากกาม)”^{๑๙}

เรื่องอนุปฺพุทฺธิกา มีความสำคัญในการสอน เนื่องจากทรงแสดงเป็นแนวทางปฏิบัติก่อนการแสดงอริยสัจหรือความจริงสูงสุดในชีวิตมนุษย์ ที่มีประโยชน์และก่อความสุขให้กับหมู่มนุษย์ คือ จตุราริยสัจ ๔ ประการ ดังความในเรื่อง What did the Buddha teach ว่า พระพุทธเจ้าสอนธรรมที่เป็นพื้นฐานเพื่อขัดเกลากิจใจผู้ฟังให้บริสุทธิ์เพียงพอ ก่อน เพื่อให้ผู้ฟังพร้อมสำหรับการรับธรรมที่สูงขึ้นไป เมื่อจะสอนอริยสัจก็มักจะแสดงธรรมพื้นฐานสำหรับคฤหัสถ์ คือ ธรรม (ธรรมีกถา) เกี่ยวกับทาน การเสียสละ, ศีล คุณธรรมเชิงสังคมที่มุ่งความสุขของมนุษย์ การเคารพสิทธิในชีวิตและสิ่งของ หรือการละเมิดทางเพศ เนื่องจากทุกชีวิตก็รักสุขเกลียดทุกข์เหมือนกัน, ทานสวรรค์, โทษของกาม สิ่งที่ทำให้มนุษย์จิตใจเศร้า

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒/๔.

หมองเพราะรักใคร่และความทะยานอยาก และคุณประโยชน์ของการบวช^{๒๐} และมีคำอธิบายสาระสำคัญของอนุพุทฺธิกา^{๒๑} ไว้ว่า (๑) ทาน หรือการให้ เป็นชื่อของวัตถุที่ให้ และเป็นชื่อของเจตนาเป็นเหตุให้ มุ่งหมายถึงบุคคลที่ทำการบริจาค เพื่อสงเคราะห์ อนุเคราะห์ บูชา เป็นการเผื่อแผ่ความสุขให้กับหมู่มนุษย์ เพื่อกำจัดความโลภและความตระหนี่ (มัจฉริยะ) สรุปว่า ทานต้องเลือกให้ คือ เลือกวัตถุที่จะให้ เจตนาที่ให้ เลือกบุคคลและผู้รับ (๒) ศีล หมายถึง ความเป็นปกติของกาย วาจา ใจ ที่ถูกกิเลสดึงให้ทำทุจริต หรือความตั้งใจเว้นความชั่ว เนื่องจากการรักษาศีลเป็นการให้อภัยทานและเป็นการไม่ก่อเวรภัยให้กับตนเอง และคนอื่น (๓) สวรรค์ หมายถึง ที่มีอารมณ์เลิศ หรือคนที่ทำดีแล้วไปเกิดในสวรรค์ได้รับอารมณ์ที่เลิศทางผัสสาสนะทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ (๔) โทษของกาม หมายถึง โทษจากกิเลส ความรักความใคร่ ปราศณายินดี ที่ไปเกี่ยวข้องติดพันกับวัตถุภายนอก และความรู้สึกลึบติดไปตามกิเลส (๕) เนกขัมมะ หมายถึง การทำจิตใจให้สงบจนปราศจากกิเลสนิวรณ์ หรืออกุศลธรรมทุกอย่าง

วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ประกอบคือ การกล่าวธรรมกถา ซึ่งหมายถึงถ้อยคำที่ประกอบด้วยธรรม การพูดคุยสนทนาเกี่ยวกับธรรม หรือคำบรรยายธรรม นิยมใช้ว่า ธรรมกถา”^{๒๒} ในบางแห่งให้ความหมายว่า “ธรรมกถา คือ การกล่าวธรรม คำกล่าวธรรมหรือถ้อยคำที่กล่าวถึงธรรม”^{๒๓} จะเห็นได้ว่า ลักษณะของการสอนของพระพุทธเจ้าจะมีการชี้แจงหรือพูดคุยเรื่องใดเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับหลักธรรม (ธรรมกถา) ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน เกิดความเชื่อมั่น เร่งเร้าให้มีความกล้าหาญที่จะทำและทำให้จิตใจเบิกบาน กรณีที่น่าศึกษาปรากฏในที่หลายแห่ง เช่นในเรื่องเวรวิญญูชพราหมณ์^{๒๔} ดังนั้น บทบาทของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงธรรมแก่คฤหัสถ์โดยทั่วไป ประกอบด้วยกลุ่มคนตั้งแต่

^{๒๐} His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara the Supreme Patriarch of Thailand, **What did the Buddha teach**, (Bangkok: The office of The Supreme Patriarch’s Secretary, 1994), p.9.

^{๒๑} ตูรายละเอียดใน สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๐-๓๔.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทาน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๖.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

^{๒๔} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๑/๑-๔.

พระมหากษัตริย์จนถึงบุคคลสามัญชนทั่วไป โดยทรงชักนำบุคคลต่างๆ ให้ยึดมั่นในการทำดี ละเว้นความชั่วและทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ด้วยข้อปฏิบัติตามความเหมาะสมคือ ศิล สมาธิและปัญญา ซึ่งหลักที่ทรงสอนให้คฤหัสถ์ยึดถือปฏิบัติเป็นพื้นฐานชีวิตคือ ศิลหรืออุโบสถศีล

การสอนเรื่องศีลแก่คฤหัสถ์ พระพุทธเจ้าแสดงเรื่องศีลเพราะทรงเห็นความสำคัญของคุณค่าและความดีงามชีวิต เนื่องจาก ศิลคือความประพฤติชอบทางกายและวาจา คฤหัสถ์ควรรักษาศีลเป็นประจำ โดยตั้งเจตนา ๑) เว้นการฆ่าสัตว์ ๒) เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ๓) เว้นจากการประพฤตินิยาม ๔) เว้นจากการพูดเท็จ ๕) เว้นจากของเมา^{๒๕} คุณค่าของศีลคือธรรมเป็นที่พึ่งหรือเป็นธรรมคุ้มครองสัตว์โลกให้สงบสุข และทำให้คฤหัสถ์มีธรรมประจำ เช่น ความเมตตากรุณา การไม่สร้างเวรต่อกัน ด้วยจิตพยาบาทหรืออาฆาตมุ่งร้ายกัน เป็นต้น สำหรับคฤหัสถ์บางคนที่ต้องการบำเพ็ญศีลให้เข้มข้นขึ้นสามารถปฏิบัติศีล ๘ หรืออุโบสถศีล (ในอุโปสถสูตร^{๒๖}) ซึ่งเป็นศีลสำหรับผู้ที่ต้องการถือปฏิบัติเคร่งครัดโดยสมาทานถือศีล ๘ ตลอดวันและคืนหนึ่งในวันขึ้น-แรม ๘ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ เป็นต้น โดยถือศีลเพิ่มเติมอีก ๓ ข้อ คือ (๑) ไม่พึงบริโภคอาหารตอนกลางคืน (๒) ไม่พึงทัดทรงดอกไม้และของหอม (๓) พึงนอนบนเตียง บนแผ่นดิน หรือบนเครื่องลาดด้วยหญ้า^{๒๗} (ไม่นอนบนที่สูงใหญ่หรือที่นอนหรรษา)

กลุ่มบุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงธรรมให้ฟังธรรม ซึ่งยกมาประกอบในงานวิจัยนี้ ดังนี้

(๑) กลุ่มพระราชาหรือมหากษัตริย์ เช่น พระเจ้าพิมพิสาร คือพระมหากษัตริย์ผู้ครองแคว้นใหญ่ คือ เมืองมคธ เป็นพระราชาที่มีอิทธิพลมาก ที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งพระทัยว่าจะไปแสดงธรรมให้ฟังและทรงวางรากฐานพระพุทธศาสนาที่แคว้นมคธ โดยมุ่งไปที่บุคคลสำคัญในเมืองก่อน พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมแก่พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐ ที่มาพร้อมกับกลุ่มจำนวนมาก คือ พราหมณ์คหบดีชาวมคธ ๑๒๐ คน ณ ต้นไทรต้นหนึ่งชื่อว่าสุประดิษฐ์เจดีย์ในสวนตาลหนุ่ม เขตกรุงราชคฤห์นั้น พระองค์ได้ตรัสอนุบุพพิททา และทรงแสดงธรรมเกี่ยวข้องกับอริยสัจ ๔ จนได้ธรรมจักขุ^{๒๘}

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๘๗.

^{๒๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๙.

^{๒๗} อ่างแล้ว.

^{๒๘} ตูรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗-๖๘.

พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นพระโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ถูกพระเทวทัตยุยงให้ช่วยปลงพระชนม์ พระพุทธเจ้า และให้พระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์บิดาของตนเอง เมื่อพระองค์ได้ทำปิตุฆาต (ฆ่าพ่อ) สำเร็จเกิดความสำนึกความผิด จึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและฟังธรรมแล้วประกาศตนเป็นอุบาสก โดยตรัส ยอมรับผิดว่า “ความผิดได้ครอบงำหม่อมฉันผู้โง่เขลาเบาปัญญาซึ่งได้ปลงพระชนม์พระราชบิดาผู้ทรง ธรรม เพราะต้องการความเป็นใหญ่เข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดทรงรับทราบความผิดของ หม่อมฉันตามความเป็นจริงเถิด เพื่อจะได้สำรวมต่อไปพระเจ้าได้”^{๒๙} พระพุทธเจ้าได้ตรัสให้เห็นถึง ความสำคัญต่อการยอมรับผิดว่า คนที่ทำความผิด เมื่อรู้ว่าเป็นความผิดแล้วสารภาพออกมาตามความเป็น จริง จะมีความเจริญต่อไป (ดังาม)

(๒) กลุ่มเศรษฐี มหาเศรษฐีทั่วไป เช่น อนาถปิณฑิกะ นางวิสาขา เป็นต้น ในกรณีของอนาถ ปิณฑิกคหบดี เป็นน้องเขยของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ เมื่อก่อนที่จะเข้าพบและฟังธรรมกับพระพุทธเจ้า เกิดจิตศรัทธาเมื่อได้ยินว่า มีเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์นิมนต์พระพุทธเจ้าเพื่อเจริญกุศลและรับอาหาร บิณฑบาต จึงตั้งใจจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า โดยออกจากเมืองไปตอนกลางคืน เดินผ่านความมืดมิด ตรงไปที่ ป่าสีตวัน จนถึงแสงสว่าง พระพุทธเจ้าทรงเรียกให้เศรษฐีเข้าเฝ้าและแสดงอนุปพุทฺธิกาแล้ว แสดงธรรม เกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ทำให้เศรษฐีได้บรรลุนิพพาน^{๓๐}

(๓) กลุ่มพราหมณ์หรือลัทธิศาสนาอื่น ๆ เช่น เวรัญชพราหมณ์เป็นพราหมณ์ที่มีอคติและ แสดงตนเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธเจ้า โดยตำหนิพระพุทธเจ้าว่ามีความผิด ๙ อย่างว่า สมณโคตมไม่ยอม ให้อำนาจ ไม่ลุ่มรับพวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ เป็นคนไม่มีรส เป็นคนไม่มีสมบัติ สอนไม่ให้ทำ สอนให้ ทำลาย เป็นคนช่างรังเกียจ เป็นคนช่างกำจัด เป็นคนช่างเผาผลาญ เป็นคนไม่ผิดไม่เกิด^{๓๑} พระพุทธเจ้าได้ แสดงเหตุผลทุกข้ออย่างละเอียด ทำให้พราหมณ์เห็นข้อเท็จจริงชัดเจน ได้รู้ได้เห็นสิ่งที่ยังไม่เคยรู้เคยเห็น เหมือนคนหงายของที่คว่ำ เปิดฝายของที่ปิด คนบอกทางแก่ผู้หลงทางหรือแสงสว่างของดวงไฟในที่มืด และพราหมณ์ได้ยอมรับด้วยการแสดงตนเป็นอุบาสก

^{๒๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๐/๘๕.

^{๓๐} ตูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๔-๓๐๕/๑๑๑-๑๑๕.

^{๓๑} ตูรายละเอียดใน วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๒-๑๐/๒-๔.

(๔) กลุ่มผู้ร้ายหรือโจรโดยทั่วไป ยกตัวอย่างเช่น โจรองคฺลีมาล ที่ฆ่าคนจำนวนเกือบหนึ่งพันคน โดยสาเหตุของการฆ่าเกิดจากความเชื่อถือคำสั่งของครูที่ตนเองไปศึกษาวิชาวิชฌมนต์ว่า เมื่อฆ่าคนครบพันแล้วจะสำเร็จวิชามนต์^{๓๒} องคฺลีมาลจึงเที่ยวฆ่าคนแล้วตัดนิ้วมือร้อยเป็นพวงมาลัย จนเป็นที่หวาดกลัวต่อประชาชนทั่วไป วันหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นอุปนิสัยขององคฺลีมาลว่าสามารถบรรลุธรรมได้ ด้วยทรงกรุณาจึงเสด็จไปโปรดองคฺลีมาล โดยแสดงธรรมเป็นข้อให้ตระหนักและสำนึกว่า คนที่หยุด คือ การหยุดทำบาปและวางอาวุธลงไม่เบียดเบียนสัตว์^{๓๓}

๒.๓.๒ การเผยแผ่คำสอนที่เหมาะสมกับบรรพชิต

พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่คำสอนแก่กลุ่มบรรพชิต ได้แก่ กลุ่มภิกษุ ภิกษุณี กลุ่มสามเณร สามเณรี โดยสอนให้บรรพชิตปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยและเจริญสมาธิภาวนาเพื่อทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและถึงการพ้นทุกข์ โดยทรงวางรากฐานพระธรรมวินัยเป็นแนวทางปฏิบัติ กล่าวคือ ให้ภิกษุ ภิกษุณี ปฏิบัติตามพระวินัยและศึกษาพระธรรม ส่วนสามเณรและสามเณรีให้ถือปฏิบัติตามหลักศีล ๑๐ และศึกษาพระธรรม ดังนี้

(๑) กลุ่มภิกษุและภิกษุณี พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นความสำคัญและแล้วบัญญัติพระวินัยเพื่อให้เกิดประโยชน์ ๑๐ ประการ แสดงให้เห็นว่า วิธีการสอนจะมุ่งเน้นให้เห็นเหตุผล ข้อเท็จจริง ประกอบกับข้อเปรียบเทียบ และข้อธรรมที่ทำให้เห็นคล้ายตามกับหัวข้อเรื่องนั้น ๆ รวมทั้งบัญญัติหรือตั้งกติกาสอนข้อปฏิบัติที่เหมาะสมกับเรื่องนั้นๆ ในเรื่องอื่น ๆ เช่นการสอนผู้ทำผิดพระวินัย เช่น พระสุทินเสพเมถุนธรรม ก็ตรัสให้เห็นโทษต่าง ๆ ของความเป็นคนเลี้ยวยาก บำรุงยาก มากมาย ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยวยาก บำรุงง่าย มัคน้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อาการนำเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียรต่าง ๆ และตรัสทรงแสดงธรรมมีกาให้เหมาะสมให้คล้ายตามกับเรื่องนั้น^{๓๔}

ในกรณีภิกษุทั่วไปที่ผิดพระวินัย ทรงวางโทษและวิธีปฏิบัติตามหลักพระวินัย ทรงชี้ทั้งคุณและโทษให้ภิกษุและภิกษุณีให้ชัดและสำนึกในโทษแล้ว ยอมกลับตัวเป็นคนดี รวมทั้งทรงวินิจฉัยโทษหนักและเบาแตกต่างกันแล้วแต่กรณี เช่น เรื่องญาติของบุรุษมือเท้าด้วนคนหนึ่ง ได้รับคำแนะนำจากภิกษุณีรูปหนึ่ง

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๕/๓๔๗-๔๒๑/๖๑๔.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๙/๔๒๔.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

ว่าให้บุรุษนี้ดื่มยาโลณโสวีระซึ่งเป็นยาระบายท้องจนบุรุษนั้นถึงแก่ความตาย เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องได้พิจารณาว่าภิกษุณีนั่นต้องอาบัติปาราชิก^{๓๕} หรือเรื่องภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเพื่อนภิกษุด้วยกันพากันนวดเพ้นจนท่านถึงแก่มรณภาพ โดยไม่มีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธองค์พิจารณาว่าภิกษุที่นวดเพ้น ไม่ต้องอาบัติปาราชิกเพราะไม่มีประสงค์จะฆ่า^{๓๖} เป็นต้น

(๒) กลุ่มสามเณรและสามเณรี พระพุทธเจ้าทรงวางแนวทางปฏิบัติไว้ว่า ให้สามเณรและสามเณรีปฏิบัติตามหลักศีล ๑๐ ดังความว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสิกขาบท ๑๐ แก่สามเณรและให้สามเณรศึกษาในสิกขาบท ๑๐ นั้น คือ ๑. เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ ๑๐. เจตนางดเว้นจากการรับทองและเงิน ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสิกขาบท ๑๐ เหล่านี้แก่สามเณรและให้สามเณรศึกษาในสิกขาบท ๑๐ เหล่านี้”^{๓๗}

(๓) เรื่องวิธีแสดงหลักคำสอน หลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถือว่าเป็นคำสอนหลักเพื่อให้สัตว์โลกได้แนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงการพ้นทุกข์ เกี่ยวข้องกับสามกัมมสังคัมมเทสนา คือ หัวข้อคำสอนที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจ ๔ ประการ คือ (๑) ทุกข์ (๒) สมุทัย (๓) นิโรธ (๔) มรรค ดังปรากฏในตถสสูตร (ว่าด้วยสิ่งจริงแท้)^{๓๘} ว่า การแสดงธรรมอริยสัจ ที่ชื่อว่า “สามกัมมสังคัมมเทสนา” คือ การแสดงธรรมเฉพาะของพระพุทธเจ้า ทรงค้นพบอริยสัจ ๔ คือ เรื่องทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ความว่า “พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เองทรงเห็นด้วยสยัมภูญาณ ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น คือ มิได้รับคำแนะนำจากผู้อื่น ทรงตรัสรู้ลำพังพระองค์เอง ก่อนใครในโลก”^{๓๙}

ดังนั้น ในการแสดงธรรมเทศนาเกี่ยวกับอริยสัจนี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับชีวิตมนุษย์ เป็นจุดเริ่มต้นของพรหมจรรย์และมีเป้าหมายสูงสุดคือความพ้นทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักอริยสัจ ๔ ให้ภิกษุฟัง ดังปรากฏความสำคัญในเรื่องใบไม้ในกำมือหนึ่ง ในสีสปาวนสูตร ที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงประทับ ณ สีสปาวน กรุงโกสัมพี ทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วถามภิกษุว่า “ใบไม้ในปากกับ

^{๓๕} มหา.วิ.(ไทย) ๑/๑๙๒/๑๗๖.

^{๓๖} มหา.วิ.(ไทย) ๑/๑๖๒/๑๖๒.

^{๓๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๖/๑๖๘-๑๖๙.

^{๓๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๗/๖๐๙.

^{๓๙} วิ.มहा. (ไทย) ๔/๒๖/๒๗.

ในกำมือ อย่างไหนมากกว่ากัน” พระองค์ได้แสดงความสำคัญว่า สิ่งที่มีมากแต่ไม่บอก เพราะไม่เกิดประโยชน์ สิ่งที่เกิดประโยชน์สูงสุดมีเพียงสิ่งเดียวเหมือนใบไม้ในกำมือ คือ อริยสัจ ๔ ว่า

เพราะเหตุไร เราจึงบอกเพราะสิ่งนี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไป เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพานเพราะเหตุนั้น เราจึงบอกภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา’^{๔๐}

เนื้อหาและหลักการโดยย่อของอริยสัจ ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจสำคัญในแง่หลักธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ ที่ควรนำมาศึกษาและปฏิบัติซึ่งเหมาะสมกับบุคคลทั่วไป ทั้งคฤหัสถ์หรือบรรชิต โดยมีสาระสำคัญดังนี้

(๓.๑) การแสดงเรื่องทุกข์ แนวคิดสำคัญ คือ ความเข้าใจแก่นของทุกข์ และสรุปย่อ คือ ความยึดมั่นด้วยอุปาทานในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นเหตุของทุกข์ ดังความในมหาสติปัฏฐานสูตรหมวดทุกข์สังจนิทเทศ^{๔๑} ว่า ทุกขอริยสัจ คือ (๑) ชาติ (๒) ชรา (๓) มรณะ (๔) โสกะ (๕) ปริเทวะ (๖) ทุกข์ (๗) โทมนัส (๘) อุปายาส (๙) การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ (๑๐) ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ (๑๑) การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ สรุปความได้ว่า อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ สรุปตามความหมายว่า “อุปาทานชั้น ๕ ประการเป็นทุกข์ คือ รูปุปาทานชั้น เวณูปาทานชั้น สัญญูปาทานชั้น สังขารูปาทานชั้นและวิญญาณูปาทานชั้น

ตัวอย่างคำสอนทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับอายตนะ: พระพุทธเจ้าสอนให้เห็นอริยสัจด้วยการยกเอาอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายใจ ชี้สาเหตุให้เกิดทุกข์ เช่นในอัมมัตติกายตนสูตรว่าด้วยอายตนะภายในว่า “ทุกขอริยสัจ เป็นอย่างไรคือ ควรกล่าวได้ว่า ทุกขอริยสัจนั้น ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ ประการ อายตนะภายใน ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. จักขวยตนะ (อายตนะคือตา) ฯลฯ ๖. มนายตนะ (อายตนะคือใจ) นี้เรียกว่า ทุกขอริยสัจ”^{๔๒}

^{๔๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๔๑} ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๒๐-๑๓๒/๑๑๘-๑๒๑.

^{๔๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๔/๕๙๙.

(๓.๒) การแสดงเรื่องสมุทัย แนวคิดสำคัญ คือ สาเหตุให้ความทุกข์เกิดขึ้น ความทะยานอยากหรือดิ้นรนเพราะต้องการเป็นนั่นเป็นนี่ หรือเพราะไม่ต้องการจะเป็นนั่นเป็นนี่ ดังความในมหาสติปัฏฐานสูตร หมวดสมุทยสังขนิทเทศ^{๔๓} ว่า ตัณหาทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลินและความกำหนดเพติดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหาตัณหาเกิดเพราะได้อาศัยรูปน่ารักน่าชังใจ เรียกว่า ปิยรูปสาตรูปเป็นอารมณ์ที่ก่อให้เกิดความอยาก กล่าวคือ ความอยากในหมวดรูป ๔ ประเภท ได้แก่ (๑) ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (๒) รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ (๓) จักขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ มโนวิญาณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก (๔) จักขุสัมผัส โสทสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก และความอยากที่เนื่องกับเวทนา ความรู้สึก สัญญา ได้แก่ รูปสัญญา (ความหมายรูปรูป) เป็นต้น ความจงใจหรือเจตนา ได้แก่ รูปสัญญาเจตนา (ความจงใจในรูป) เป็นต้น ความทะยานอยากในรูปตัณหา ได้แก่ รูปตัณหา (ความทะยานอยากในรูป) เป็นต้น รูปวิตก ได้แก่ รูปวิตก (ความตรึกถึงรูป) เป็นต้น และในรูปวิจารณ์ ได้แก่ รูปวิจารณ์ (ความตรองถึงรูป) เป็นต้น

(๓.๓) การแสดงเรื่องนิโรธ แนวคิดสำคัญ ความดับตัณหาความอยากที่เป็นสาเหตุของทุกข์ ความดับจากความอยากก็เกิดขึ้นได้ หากละไม่ได้ ความดับก็เกิดไม่ได้ ดังความในมหาสติปัฏฐานสูตร หมวดนิโรธสังขนิทเทศ ว่า “ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความพ้นความไม่อาลัยในตัณหากัตัณหานี้เมื่อละ ละที่ไหน เมื่อดับ ดับที่ไหนคือ ปิยรูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ตัณหานี้เมื่อละ ก็ละที่ปิยรูปสาตรูปนี้ เมื่อดับก็ดับที่ปิยรูปสาตรูปนี้”^{๔๔}

(๓.๔) หลักการเรื่องมรรคมืองค์ ๘ แนวคิดสำคัญ คือ ทางสายกลางเพื่อความพ้นทุกข์ด้วยมรรคมืองค์ ๘ ประการ สรุปรวมในหลักการ ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังความในมหาสติปัฏฐานสูตร หมวดมัคคสังขนิทเทศ ว่า อริยมรรคมืองค์ ๘ ได้แก่ ๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ

^{๔๓} ตูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๓/๑๒๑-๑๒๓.

^{๔๔} ตูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๔/๑๒๓-๑๒๕.

(คำริขอบ) ๓. สัมมาวาจา (เจรจาขอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำขอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพขอบ)
๖. สัมมาวายามะ (พยายามขอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึกขอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นขอบ)^{๔๕}

ตามความหมายสำคัญของอริยมรรค คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ หมายถึงเห็นอริยสัจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ หรือเห็นปฏิจลสมุปบาท (๒) สัมมาสังกัปปะ หมายถึงความนึกคิดในทางสละปลอดจากกาม ความนึกคิดปลอดจากพยาบาท และความนึกคิดปลอดจากการเบียดเบียน (๓) สัมมาวาจา หมายถึงพูดคำสัตย์ พูดไม่ส่อเสียด พูดคำอ่อนหวานพูดสิ่งมีสาระ (๔) สัมมากัมมันตะ หมายถึงไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดุคในกาม (๕) สัมมาอาชีวะ หมายถึงเว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ หมายถึงเพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิด เพียรรักษาความดีไว้ (๗) สัมมาสติ หมายถึงพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม (๘) สัมมาสมาธิ หมายถึง ฌาน ๔^{๔๖}

จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ลักษณะและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้ามีองค์ประกอบสำคัญคือ อุดมการณ์ มุ่งเน้นความเสียสละอดทนและยึดมั่นในเป้าหมายสูงสุด มุ่งเน้นวิธีการสอนที่ชัดเจน ๓ ประการ เช่น การไม่ทำความชั่วทุกอย่าง มุ่งเน้นหลักปฏิบัติหรือแผนการทำงานที่ถูกต้องและมีประสิทธิภาพ เช่น ไม่กล่าวโจมตีใคร และจุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า ทรงต้องการให้สัตว์โลกได้ดวงตาเห็นธรรมที่ประเสริฐ และได้พ้นทุกข์ โดยทรงสอนวิธีการตามหลักอริยสัจ ๔ ด้วยการชี้ทางดำเนินชีวิตแบบมัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางสายเอก หรือมรรคมรรค ๘ ประการ ด้านเทศนาวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้า ทรงใช้หลายรูปแบบ เช่น วิธีสอน ๔ แบบ และทรงสอนอย่างมีขั้นตอนและกระบวนการที่ชัดเจน เช่น ทรงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก (ขยายความในรายละเอียด) ทำให้ง่าย (สอนให้เข้าใจง่ายด้วยวิธีที่หลากหลาย เช่น การอุปมา ยกชาดก) สรุปย่อวิธีการสอนมี ๓ ประการสำคัญ คือ (๑) ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น (๒) ทรงสั่งสอนมีเหตุให้ผู้ฟังตรงตามให้เห็นจริง (๓) ทรงสั่งสอนธรรมที่ปฏิบัติได้ผลสมจริง ด้านลักษณะคำสอนของพระพุทธเจ้าจัดเป็นประเภทได้ ๓ ประเภท ได้แก่ (๑) อนุปพุททิกถา คือ ธรรม ๕ ที่เกี่ยวข้องกับทาน ศีล

^{๔๕} คุรุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๕-๑๒๘.

^{๔๖} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๓.

สวรรค์ โทษของกาม และเนกขัมมะ เน้นเพื่อสร้างพื้นฐานความเข้าใจผู้ฟังและชักนำสู่ธรรมที่สูงขึ้นไป (๒) สามกัณฑ์สิกขธรรมเทศนา คือ หัวข้อคำสอนที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจ ๔ ประการ มุ่งเน้นหลักการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ (๓) ธรรมิกถาเป็นถ้อยคำที่ประกอบด้วยธรรมมีส่วนสำคัญต่อการสื่อสารและเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น การพูดคุยนทนาเกี่ยวกับธรรม หรือการบรรยายธรรม เป็นต้น

๒.๔ ลักษณะและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวกในสมัยพุทธกาล

การศึกษาผลงานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวกในสมัยพุทธกาล ได้ยกกรณีตัวอย่างพระสาวกที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่คำสอนให้กับประชาชนในสถานที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะพระสาวก คือ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานและพระอานนท์ พระปุณณมันตานีบุตร พระปุนณะ (สุนาปรัตน์) เพื่อเป็นแนวทางการในการศึกษาวิเคราะห์บทบาทการเผยแผ่และแนวทางการปฏิบัติด้านการเผยแผ่ในต่างประเทศ ในบทต่อไป โดยกำหนดศึกษารายละเอียดเนื้อหา ดังนี้

๒.๔.๑ บทบาทการเผยแผ่คำสอนของพระสารีบุตร

พระสารีบุตรเถระคือพระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้นำด้านกองทัพนธรรม (ธรรมเสนาบดีสารีบุตร^{๔๗}) เป็นอัครสาวก ควรช่วยงานและแบ่งเบาภาระให้กับพระพุทธเจ้า โดยได้รับความไว้วางใจและมอบหมายหน้าที่สำคัญหลายด้าน ดังปรากฏความในงานวิจัยว่า พระสารีบุตรเป็นนักเผยแผ่ที่มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้นำด้านกองทัพนธรรม และได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศด้านปัญญาและเป็นอัครสาวกเบื้องขวา เป็นผู้ให้คำปรึกษากับหมู่พุทธบริษัท (ให้ความรู้ ความรู้ความเห็นจริง) รวมทั้งสร้างความสามัคคีกลมเกลียวกัน ลักษณะสำคัญของพระสารีบุตรคือ มีบทบาทในด้านให้คำแนะนำ ปรีชา สนทนา ตอบปัญหาข้อสงสัย และถ่ายทอดคำสอนโดยตรงจากพระพุทธเจ้าแล้วนำไปสอนพุทธบริษัทต่อไป วิธีการบรรยายของพระสารีบุตร มีลักษณะเป็นคำบรรยายที่ลึกซึ้ง ด้วยการอธิบายขยายความ อธิบายเปรียบเทียบเชิงเหตุผล และตอบปัญหาธรรม และในบทบาทด้านรักษาพระพุทธศาสนาให้มั่นคง (ให้พระสัทธรรมมั่นคง) ด้วยการให้แนวทางในการรักษาคำสอนแบบสังคีติ คือ การจัดคำสอนเป็นหมวดหมู่ เป็น

^{๔๗} วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑/๓๓๑.

ข้อ ๆ ซึ่งต่อมาได้ถือเป็นแนวทางในการสังคายนา รวมทั้งได้เสนอให้มีบัญญัติพระวินัย (สมัยที่ยังไม่มีการบัญญัติสิกขาบท)^{๔๘}

(๑) บทบาทของพระสารีบุตรในฐานะเป็นครูสอนธรรมและช่วยบริหารพระสงฆ์ พระสารีบุตรในฐานะเป็นผู้เลื้ศทางปัญญา มีบทบาทและหน้าที่ให้ความช่วยเหลือพระพุทธเจ้า ในด้านการเผยแผ่หลักคำสอนให้พุทธบริษัทได้เกิดความเข้าใจรายละเอียดและสาระสำคัญต่าง ๆ ได้ชัดเจนมากขึ้น พระพุทธองค์จึงมอบหมายให้พระสารีบุตรกล่าวธรรมให้ประชาชนฟัง ปรากฏในสัมปสาทนียสูตรว่า

เพราะเหตุนี้แล สารีบุตร เธอพึงกล่าวธรรมบรรยายนี้แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเนื่อง ๆ เกิด พวกโมฆบุรุษที่มีความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในตถาคตฟังธรรมบรรยายนี้แล้ว จักละความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในตถาคตนั้นได้^{๔๙}

(๒) บทบาทด้านการแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ทั่วไป พระสารีบุตรเป็นพระเถระที่มีคุณสมบัติของผู้แสดงธรรมที่ดี คือ ท่านสามารถชี้แจงธรรมให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้าและปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง ด้วยภาษาชาวเมือง (พื้นเมือง) สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้ความหมายได้ง่าย (ในสารีปุตตสูตร^{๕๐})

พระสารีบุตรได้แสดงธรรมให้กลุ่มบรรพชิตได้ฟังไว้หลายเรื่อง ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) จนถึงการให้คำปรึกษาและข้อวินิจฉัยธรรมที่เข้าใจยาก เช่น เรื่องในสัมมาทิฏฐิสูตร พระสารีบุตรเรียกภิกษุมาสอนหลักการของสัมมาทิฏฐิ โดยตั้งประเด็นว่า มีคำพูดว่า สัมมาทิฏฐิ ๆ มีเหตุปัจจัยมาจากอะไร จึงทำให้คนมีความเห็นถูกต้องและตรงตามธรรม พระสารีบุตรได้อธิบายเหตุผลต่าง ๆ เริ่มต้นแสดงให้เห็นชัดในเรื่องกิเลส อริยสัจและจนถึงรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับหลักปฏิจจสมุปบาท ดังนี้

^{๔๘} พระกิตติศักดิ์ ยโสธโร (แก้วเหลา), “การศึกษาบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า (๕).

^{๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๓/๑๒๔.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๔/๓๑๐.

(๒.๑) เรื่องอกุศลและกุศล กุศล บุคคลเมื่อรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศล (อกุศลกรรมบถ ๑๐) รู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศล (คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ) ก็เป็นสัมมาทิฐิ

(๒.๒) เรื่องอาหาร รู้ชัดในอาหาร(อาหาร ๔^{๕๑}) เหตุเกิดแห่งอาหาร (เกิดเพราะค้นหาความดับแห่งอาหาร (ดับเพราะค้นหาดับ) และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาหาร (มรรค ๘)

(๒.๓) เรื่องสังขะ รู้ชัดในทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ท่านได้อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องสังขะ ความหมายของอริยสังขะแต่ละข้ออย่างละเอียด โดยโยงเข้ากับหลักอริยสังข ๔ โดยเนื้อความว่า ทุกข์ คือ “ชาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสอุปายาสเป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ นี้เรียกว่า ทุกข์” และเหตุเกิดทุกข์คือ ตัณหา เหตุดับคือ ดับตัณหา วิธีปฏิบัติคือ มรรค มีองค์ ๘

(๒.๔) เรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นการอธิบายธรรม โดยชี้แจงความเป็นเหตุและผลต่อกันเป็นลำดับ คือ เรื่องชราและมรณะ^{๕๒} เหตุเกิดชรา มรณะคือ ชาติ เหตุดับคือ ชาติดับ วิธีปฏิบัติคือ มรรค ๘ เรื่องชาติ เหตุเกิดคือ ภพ เหตุดับคือภพดับ วิธีปฏิบัติคือ มรรค ๘ เรื่องภพ อุปาทาน (คือ อุปาทาน ๔) เรื่องตัณหา (ตัณหา ๖) เรื่องเวทนา (เวทนา ๖) เรื่องผัสสะ (การสัมผัส ๖) เรื่องอายตนะ เรื่องนามรูป เรื่องวิญญาณ เรื่องสังขาร และอวิชชา คือ ความไม่รู้ในทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ รวมทั้งการรู้ชัดอาสวะ ๓

(๓) บทบาทด้านการแสดงธรรมแก่ประชาชน เช่น แสดงธรรมบรรยายให้กับคนป่วย ปราภฏ ในอนาถปิณฑโกวิทสูตร เรื่องพระสารีบุตรแสดงเรื่องความทุกข์และให้โอวาทอนาถปิณฑิกเศรษฐีในช่วงที่อนาถปิณฑิกคหบดีป่วยหนักและรับทุกข์เวทนามาก พระสารีบุตรได้ไปเยี่ยมและสอบถามอาการเจ็บป่วยของเศรษฐี ได้ทราบว่า เศรษฐีมีทุกข์เวทนามากเหมือนคนแข็งแรงใช้เหล็กแหลมคมแทงศีรษะเหมือนคนใช้เชือกหนังที่เหนียวขันศีรษะเหมือนคนฆ่าโคใช้มีดแล่นเนื้อคม ๆ กรีดเนื้อท้องของโค และเหมือนถูกคนสองคนจับขึงแล้วย่างบนหลุมเพลิง พระสารีบุตรได้แสดงธรรมเรื่องอริยสังขว่า เศรษฐีควรใส่ใจพิจารณาว่า

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๐/๘๔-๘๕.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๒/๘๘.

จะไม่ยึดมั่นตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะเป็นที่มาของความรับรู้ที่เป็นทุกข์มีความใจสำคัญตอนหนึ่งว่า “อารมณ์ใดที่เราเห็น ฟัง ทราบ รู้แจ้ง แสวงหา ได้พิจารณาแล้วด้วยใจ เราจักไม่ยึดมั่นอารมณ์นั้น และวิญญานที่อาศัยอารมณ์นั้นของเราก็จักไม่มี’ ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้”^{๕๓}

ความข้างต้นสรุปได้ว่า พระสารีบุตรเถระเป็นมหาเถระที่มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้นำด้าน กองทัพนคร มีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษในด้านปัญญา ในฐานะเป็นอัครสาวกเบื้องขวาเป็นผู้ช่วยบริหาร กิจการคณะสงฆ์ ในหลายด้าน เช่น การปกครอง การศึกษาและการสอนธรรม การให้คำปรึกษาแนะนำ และสงเคราะห์ประชาชนทั่วไป การป้องกันภัยในพระพุทธศาสนาและการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จะ เห็นว่า บทบาทการปกครองสงฆ์ พระสารีบุตรช่วยแบ่งเบาภาระของพระพุทธเจ้า ช่วยบริหารสงฆ์ให้อยู่ใน ความสงบเรียบร้อย เช่น การชี้พระสงฆ์ที่หลงติดตามพระเทวทัตให้กลับมีสัมมาทิฐิ ด้านการสอนธรรม และการปฏิบัติ ท่านเป็นที่เชี่ยวชาญในการชี้แนะการปฏิบัติธรรมได้อย่างลึกซึ้ง สามารถเป็นที่พึ่งของพุทธ บริษัทรูปทั่วไปได้ ด้านการให้คำปรึกษา ท่านเป็นผู้ฉลาดสามารถในการให้คำชี้แนะ คำปรึกษา หรือการ สนทนาโต้ตอบปัญหาข้อสงสัยต่างได้อย่างดีเยี่ยม เนื่องจากมีวิธีการบรรยายคำที่ลึกซึ้ง มีคำขยายความ พร้อมข้อเปรียบเทียบ ชี้เหตุและผล จนผู้ฟังเกิดความกระจ่าง เช่นแสดงหลักปฏิจจนูปบาท เป็นต้น ด้านรักษาหรือทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคง ท่านมีความห่วงใยต่อพระศาสนา และได้ให้แนวทาง รักษาคำสอนแบบสังคิตติ เป็นข้อศึกษาธรรมที่จัดเป็นหมวดหมู่ ด้านการสงเคราะห์และอนุเคราะห์ ประชาชน ท่านเป็นผู้ที่มีเมตตาธรรม เช่น แสดงเรื่องทุกข์ให้อนาถปิณฑิกเศรษฐีได้ฟัง ในในช่วงที่เศรษฐี ป่วย

๒.๔.๒ บทบาทการเผยแผ่คำสอนของพระมหาโมคคัลลานะ

พระมหาโมคคัลลานเถระเป็นพระมหาเถระที่มีความรู้ความสามารถพิเศษในด้านทรงฤทธิ์มาก และมีบทบาทหน้าที่ช่วยเหลือพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ท่านเป็นอัครสาวก ที่มีผลงานสำคัญหลายประการ ดังปรากฏในงานวิจัยว่า

^{๕๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๗/๔๓๙.

(๑) ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระมหาโมคคัลลานะได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาในลักษณะการให้คำแนะนำ เป็นที่ปรึกษา การสนทนา การตอบปัญหาข้อข้องใจ การแสดงฤทธิ์โดยรับสนองพุทธบัญชาให้ไปปราบผู้เป็นมิถิชาติภูติ การเป็นสมณทูตในเทวโลกและยมโลก แล้วนำเรื่องราวเหล่านั้นมาบอกแก่ชาวโลก และการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การบรรยาย การอธิบายขยายความ การเปรียบเทียบ การตอบคำถาม

(๒) ด้านการรักษาพระธรรมวินัย พระมหาโมคคัลลานะได้รักษาพระธรรมวินัยไว้ทั้งในส่วนของคนธรรุและวิปัสสนาธรรุ และได้อบรมสั่งสอนศิษย์ทั้งหลายให้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมอันสมควรแก่ธรรมจนได้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นตามความเป็นจริง^{๕๔}

งานวิจัยดังกล่าวสะท้อนบทบาทของพระโมคคัลลานะในหลายด้านทั้งในแง่การสอนธรรม การบริหารสงฆ์ การรักษาพระธรรมวินัยและเป็นแบบอย่างที่ดีงาม เป็นต้น พระเถระมีผลงานที่ควรศึกษาวิจัยมีดังนี้

(๑) บทบาทด้านการศึกษา พระเถระเป็นผู้อ่อนน้อมและใฝ่เรียนรู้อยู่เสมอ ไม่มีความถือเนื้อถือตัว ขยันทำความเพียรทางจิต รวมทั้งมีคุณธรรมบริสุทธิ งดงาม และชำนาญในการใช้ฤทธิ์ เช่น ปราภุมหาโคตมสังคต^{๕๕} ว่า พระเถระชอบชวนพระเถระรูปอื่น ๆ เช่น พระมหากัสสปะ ท่านพระอนนฺตธรรุ ไปหาพระสารีบุตรเพื่อสนทนาและฟังธรรม จนได้ความรู้สำคัญเกี่ยวกับการใช้ชีวิตให้งดงามอย่างไร กล่าวคือ (๑) ด้านการศึกษา คือ เป็นพหูสูต หมายถึง ได้ศึกษาเล่าเรียนนวัคคตฤคคต (คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙) มาครบถ้วนโดยบาลีและอนุสนธิ, ทรงสุตะ หมายถึงสามารถทรงจำนวัคคตฤคคตนั้นไว้ได้แม่นยำ แม้เวลาผ่านไป ๑๐ ปี ๒๐ ปี ก็ไม่ลืมเลือน เมื่อถูกถาม ก็สามารถตอบได้, สังสมสุตะ หมายถึงจดจำนวัคคตฤคคตนั้นไว้ได้จนขึ้นใจ ดุจรอยขีดที่หินคงอยู่ไม่ลบเลือน ฉะนั้น^{๕๖} (๒) ด้านการปฏิบัติ เช่น

^{๕๔} พระมหาสุขญา โรจนธนาโณ (ยาสุกแสง), “การศึกษามหาโมคคัลลานะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า (๕).

^{๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๒/๓๖๖.

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๓/๓๖๗. ม.ม.อ. ๒/๓๓๓/๑๕๙.

การปลีกวิเวก การหมั่นพัฒนาจิตใจ และเจริญสมณะและวิปัสสนา (๓) ด้านความประพฤติวัตรปฏิบัติหรือการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี เช่น ฝึกหัดถือการอยู่ป่า สรรเสริญคนที่อยู่ป่า ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นต้น (ถือว่าเป็นการปฏิบัติตนดีและยกย่องคนดีในสังคม) (๔) (ทัศนะของพระโมคคัลลานะ) การกล่าวอภิธรรมกา ด้วยการถามปัญหากันและกัน (๕) (ทัศนะของพระสารีบุตร) การรักษาจิตใจให้บริสุทธิ์และการอยู่ด้วยวิหารสมบัติ

(๒) บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมแก่บรรพชิต พระมหาโมคคัลลานคือพระอริยสาวกชั้นยอดคู่กับพระสารีบุตร ที่ช่วยเหลืองานด้านการเผยแผ่คำสอนได้อย่างยอดเยี่ยม โดยความรู้และความสามารถพิเศษด้านการมีฤทธิ์มาก และมีศิษย์จำนวนมากส่วนมากเป็นผู้ที่มีฤทธิ์มาก^{๕๗} ท่านจึงเป็นแบบอย่างของภิกษุสงฆ์ทั่วไป โดยเฉพาะบทบาทหน้าที่หลักด้านการสอนธรรม ปรากฏว่า พระเถระต่าง ๆ คือ การให้ความรู้และคำสั่งสอนภิกษุบวชใหม่ในสำนัก เช่น พระโมคคัลลานะ พร้อมกับพระเถระองค์อื่น แบ่งหน้าที่กันสอนภิกษุใหม่ ๑๐ รูป ๒๐ รูปและ ๓๐ รูป ที่ปราสาทของมิตการมาตาในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี จนเกิดผลสำเร็จ คือ ภิกษุที่เถระสั่งสอนได้รู้ชัดธรรมวิเศษอย่างกว้างขวางกว่าที่ตนรู้^{๕๘}

พระโมคคัลลานะเป็นผู้ที่ให้ความรู้และสั่งสอนภิกษุต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา หรือในแง่ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ ทำให้พุทธบริษัทที่ท่านได้แนะนำเกิดความรู้ถูกต้อง ได้แนวทางปฏิบัติ และบรรลุธรรมวิเศษจำนวนมาก เช่น บทบาทเป็นผู้นำในการปฏิบัติธรรมหรือเจริญจิตภาวนา ดังปรากฏในจังกมสูตรว่า ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะ (รวมทั้งพระเถระรูปอื่น ๆ เช่น ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระอนนฺตฤทธะ เป็นต้น) เติบจนกรมอยู่กับภิกษุจำนวนมากในที่ไม่ไกลจากพระพุทธเจ้า^{๕๙}

(๓) บทบาทด้านการแสดงธรรมแก่คฤหัสถ์ พระเถระเป็นผู้ที่โดดเด่นในด้านการปรับเปลี่ยนทัศนคติของบุคคลทั่วไป กล่าวคือ พระโมคคัลลานะมีความสามารถพิเศษในการใช้ฤทธิ์และมีบทบาทในการชี้แจงความเห็นถูกต้องให้บุคคลทั่วไปที่ยังถือผิดด้วยลัทธิความเชื่อต่าง ๆ เช่น กล่าวเตือนพรหมผู้

^{๕๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๙/๑๘๗.

^{๕๘} ตูรายละเอียดยใน ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๔/๑๘๓-๑๘๔.

^{๕๙} ตูรายละเอียดยใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๙/๑๘๗.

ถือทูลทูลว่า เราเป็นผู้เที่ยง เป็นผู้คงที่^{๖๐} หรือเรื่องโกสียเศรษฐีผู้ตระหนี่ พระเถระปรับทัศนคติและความถือผิดของโกสียเศรษฐีผู้ตระหนี่ ไม่ยอมให้แม้แต่น้ำมันหยดเดียว และตัวเองก็ไม่บริโภคใช้สอยด้วย เศรษฐีมีสมบัติมากประมาณ ๘๐ โกฏิ แต่ไม่เกิดประโยชน์กับคนที่รักในครอบครัว เช่น บุตรและภรรยา เป็นต้น และไม่เกิดประโยชน์แก่คนอื่น รวมทั้งสมณะสงฆ์ที่ประพฤติปฏิบัติชอบ วันหนึ่งอยากกินขนมเบื้องมาก แต่ก็ยอมอด นอนเป็นทุกข์ เพราะกลัวเสียทรัพย์ จนในที่สุด ต้องแอบไปทอดขนมเบื้องที่ปราสาทชั้น ๗ ในวันนั้น พระศาสดาตรัสเรียกพระมหาโมคคัลลานเถระมาแต่เช้าตรู่ สั่งให้พระโมคคัลลานะ ไปที่สักกรนิคม ไม่ไกลกรุงราชคฤห์ ที่ปราสาทชั้น ๗ เพื่อปรับทัศนคติและช่วยถอนความเชื่อผิดของเศรษฐี พระเถระได้แสดงฤทธิ์และกล่าวธรรมสำคัญ คือกล่าวคุณพระรัตนตรัย แสดงผลทานที่บุคคลให้แล้ว เป็นดังพระจันทร์ในพื้นท้องฟ้าว่า “ทานที่บุคคลให้แล้ว ย่อมมีผล ยัญที่บุคคลบูชา ย่อมมีผล” จนเศรษฐีเกิดความเลื่อมใส พระเถระได้นำเศรษฐีพร้อมกับภรรยามาพบพระพุทธเจ้า^{๖๑}

(๔) บทบาทด้านการสงเคราะห์และอนุเคราะห์ประชาชน พระเถระมีจิตใจเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ที่ประสบทุกข์ ต้องการช่วยเหลือคนให้พ้นภัย ปรากฏเหตุการณ์ว่า สมัยที่เมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง^{๖๒} ประชาชนอยู่อย่างอดอยากและแร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระดุกขวากเลื้อน ทำให้พระโมคคัลลานะหวังจะช่วยประชาชนจึงขอพุทธานุญาต เพื่อใช้ฤทธิ์พลิกพื้นดินไถมหาปฐพี เนื่องจากมีโอชะ มีรสอร่อย เหมือนน้ำผึ้งหว่าที่ไม่มีตัวอ่อน และเพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ฉันทจวันดิน และขอนำภิกษุที่เหลือไปบิณฑบาตที่อุตตรกุรุทวีป แต่พระพุทธเจ้าทรงห้ามไว้

(๕) บทบาทด้านการเผยแผ่คำสอนในต่างแดน พระเถระได้ทำหน้าที่เผยแผ่คำสอนในดินแดนต่าง ๆ ดังปรากฏว่า เมื่อครั้งเดินทางไปแคว้นกาสิลถึงเมืองมัจฉิกาสณฑ์ พร้อมกับพระเถระรูปอื่น ๆ เช่น ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหากัจจายนะ ท่านพระมหาโกฏิภูเก ท่านพระมหากัปปินะ ท่านพระมหาจุณฑะ ท่านพระอนรุทธะ ท่านพระเรวตะ ท่านพระอุบาลี ท่านพระอาณนที และท่านพระราหุล หลังจากพระสารีบุตรแสดงธรรมแก่จิตตคหบดีและรับนิมนต์ฉันภัตตาหารเพื่อเป็นการเจริญกุศลแล้ว มีพระสงฆ์รูปหนึ่ง

^{๖๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๓/๒๔๒.

^{๖๑} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑/๒/๕๔.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๑๗/๑๐.

ชื่อว่า พระสุธรรมเป็นพระนักก่อสร้างไม่พอใจคบดี จึงด่าด้วยคำด่าว่า “ขนมแดงกา” จึงเป็นเหตุให้เกิดพระวินัยเกี่ยวกับเรื่องปฏิสารณียกรรม โดยชี้ว่า จิตตคหบดีเป็นคนมีศรัทธาเลื่อมใส เป็นทายก เป็นผู้ทำงาน เป็นผู้อุปถัมภ์สงฆ์ ไม่สมควรถูกด่าด้วยคำด่าซ้ำหรือถูกข่มขู่ด้วยคำด่าซ้ำและถือว่า เป็นการกระทำที่ไม่ก่อให้เกิดความเสื่อม และพุทธเจ้าได้วางข้อปฏิบัติทางวินัยว่า ให้สงฆ์ลงปฏิสารณียกรรมแก่พระสุธรรม และสั่งให้พระสุธรรมไปขอขมาจิตตคหบดีด้วย^{๖๓}

ความข้างต้นสรุปได้ว่า พระมหาโมคคัลลานเถระเป็นพระมหาเถระที่มีความสามารถพิเศษ และมีบทบาทหน้าที่ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบเชิงรุกอีกท่านหนึ่ง และทำงานที่แบ่งเบาภาระงานของพระพุทธเจ้า โดยประสานงานร่วมกับพระสารีบุตรและพระเถระท่านอื่น ลักษณะด้านบุคลิกภาพ พระเถระมีความประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ถือตัวหรือยศศักดิ์ ใฝ่ใจเรียนรู้และขยันทำความเพียรทางจิตและมีเมตตากรุณาสูงในการอนุเคราะห์ประชาชน ด้านบทบาทด้านเผยแผ่คำสอน จะมีลักษณะการทำงานแบบเชิงรุก คือ การเข้าถึงประชาชนโดยตรง ด้วยวิธีการจงใจและสร้างศรัทธา ประกอบการใช้ฤทธิ์ในบางโอกาส เช่นในเรื่องโกสิยเศรษฐีผู้ตระหนี่ และการเข้าถึงประชาชนก็ไม่ได้ทำเสียศรัทธาหรือสร้างความเสียหายต่อคณะสงฆ์ ลักษณะวิธีการทำงานที่สำคัญ คือ การรู้จักปรับทัศนคติผู้เห็นผิดและสร้างมุมมองที่ถูกต้อง การให้คำแนะนำ การสนทนา การตอบปัญหาข้อข้องใจการแสดงฤทธิ์ปราบผู้เป็นมิฉนาคิภูริ หรือเป็นสมณทูตระหว่างมนุษย์และเทวดาหรือสัตว์นรก รวมทั้งการบรรยายธรรมแก่พุทธบริษัททั่วไป ด้านการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ ท่านได้ช่วยบริหารคณะสงฆ์ให้อยู่ในความสงบเรียบร้อย ในหลายเหตุการณ์จนเป็นที่ประจักษ์ในการทำงาน ที่ยึดถือแบบแผนความถูกต้องตามพระธรรมวินัย ด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ท่านใส่ใจในการศึกษาของพระสงฆ์ในด้านคันถธุระและวิปัสสนาธุระ ซึ่งช่วยให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง

๒.๔.๓ บทบาทการเผยแผ่คำสอนของพระอานนท์

พระอานนท์คือพระมหาเถระที่มีบทบาทสำคัญหลายด้าน ทั้งในด้านการทรงจำคำสอนโดยตรงจากพระพุทธเจ้า และถ่ายทอดคำสอนด้วยการให้โอวาท คำบรรยาย คำปรึกษาและตอบคำถามแก่พุทธ

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๖/๓๓/๖๕.

บริษัทโดยทั่วไป รวมทั้งมีบทบาทสำคัญในการรักษาพระพุทธศาสนาให้มั่นคงและแผ่ขยายไปในภูมิภาคต่าง ๆ ในฐานะเป็นผู้ส่งคายนามธรรมในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ หลังพุทธปรินิพพาน ดังปรากฏในงานวิจัยว่า

บทบาทในด้านความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ ท่านมีความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ คือ กับพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นพุทธอนุชาเป็นพุทธอุปัฏฐาก กับภิกษุในฐานะเป็นเพื่อนสหธรรมิก เป็นที่ปรึกษา และเป็นผู้ประสานหมู่สงฆ์ให้เกิดความสามัคคี กับภิกษุณีในฐานะเป็นผู้สนับสนุนให้สตรีได้บวชในพระพุทธศาสนาและเป็นผู้ให้โอวาท กับอุบาสกอุบาสิกาในหน้าที่ปฏิคมและที่ปรึกษา กับบุคคลนอกศาสนาในการช่วยตอบปัญหาข้อข้องใจ

บทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านมีบทบาทในการเผยแผ่ในลักษณะการให้คำแนะนำ ให้คำปรึกษา สนทนา ตอบปัญหาข้อข้องใจและแสดงธรรม โดยที่ท่านได้รับฟังจากพระพุทธเจ้าแล้วนำไปถ่ายทอดหรือเผยแผ่แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการที่ต่าง ๆ เช่น การบรรยาย การอธิบายขยายข้อความ เปรียบเทียบและถามตอบ เป็นต้น จนเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสและยอมรับนับถือพระรัตนตรัยกันอย่างแพร่หลาย

บทบาทในการรักษาพระสัทธรรมให้คงอยู่ ท่านรักษาพระสัทธรรมไว้ได้ด้วยการศึกษาและทรงจำ ในเถรคาถากล่าวว่า ท่านสามารถ ทรงจำไว้ได้ถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ฉะนั้น ในการทำปฐมสังคายนาท่านจึงได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้วิสดาพระธรรม

บทบาทในการสร้างทายาทสืบต่อ ท่านก็เหมือนกับพระสาวกผู้มีชื่อเสียงอื่น ๆ เช่น พระสัพพกามี พระสาฬหะ พระเรวตะ พระขุชโสภิตะ พระสาณวาสีสัมภุตะ พระยสกาภินทบุตร เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นพหูสูตร และศิษย์ของท่านเหล่านี้ ภายหลังได้เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำสังคายนาครั้งที่สอง^{๖๔}

^{๖๔} พระมหาจิตติภัทร อจลธมโม (จันทร์คัม), “การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า (๑)-(๒).

(๑) บทบาทด้านการเป็นอุปัฏฐากที่ดี พระอานนท์เป็นผู้ที่รับใช้ปรนนิบัติอย่างยอดเยี่ยมในฐานะเป็นพุทธอุปัฏฐาก ในขณะเดียวกัน ท่านก็ดูแลภิกษุรูปอื่นในยามที่ป่วยไข้ด้วย ดังปรากฏในเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น เรื่องภิกษุอาพาธในฤดูสารท เขตกรุงสวตถิ ภิกษุเจ็บป่วยเพราะโรคสารท ผอมหมองคล้ำและชืดเหลือง แม้มกินข้าวต้มเข้าไปก็อาเจียนออกมา พระอานนท์แจ้งให้พระพุทธเจ้าทราบ พระองค์ได้อนุญาตอาหารที่เป็นยา เรียกว่า เกสัช ๕ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย

(๒) บทบาททางการศึกษา พระอานนท์มีคุณธรรมและจริยวัตรที่งดงามหลายประการ และมีคุณสมบัติของพหูสูต เรียนรู้และทรงจำหลักธรรมไว้มากและสามารถถ่ายทอดให้ผู้อื่นรู้ได้อย่างยอดเยี่ยม จนได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทุกรูปในด้านการทรงจำพระธรรม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการเผยแผ่คำสอน

(๓) บทบาทด้านการแสดงธรรมแก่ภิกษุ พระอานนท์ได้ศึกษาคำสอนโดยตรงจากพระพุทธเจ้าและทรงจำจนขึ้นใจแล้ว นำคำสอนไปถ่ายทอดความรู้ให้กับพุทธบริษัทและบุคคลทั่วไป เป็นที่ประจักษ์จนได้รับการยกย่องว่า เป็นภิกษุผู้เลิศกว่าในด้านทรงจำธรรมไว้มาก หรือเป็นพหูสูต ดังนั้นหลักคำสอนทั้งหมดจึงถูกถ่ายทอด ดังปรากฏในการสังคายนารวบรวมคำสอนเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว โดยท่านทำหน้าที่เป็นผู้วิสัชนาพระธรรมทั้งหมด เช่น ครั้งหนึ่ง พระอานนท์ได้สอนธรรมแก่กลุ่มภิกษุว่า “เพราะถ้อยคำนี้ ตัณหา มานะ ทิฐิว่า ‘เรามี’ จึงมี เพราะไม่ถ้อยคำนี้ ตัณหา มานะ ทิฐิว่า ‘เรามี’ จึงไม่มี”^{๖๕} เป็นต้น

(๔) บทบาทด้านการแสดงธรรมแก่ภิกษุณี พระอานนท์ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุณี เช่น แสดงเรื่องสติปัฏฐาน ๔ โดยชี้ให้เห็นความสำคัญว่า “ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๔ ประการอยู่ ภิกษุหรือภิกษุณีนี้นั้นพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้คุณวิเศษอันยิ่งยกว่าอื่นจากคุณวิเศษที่มีอยู่ก่อน”^{๖๖} เป็นต้น

(๕) บทบาทด้านการแสดงธรรมแก่อุบาสกและบุคคลทั่วไป พระอานนท์ได้แสดงธรรมให้อุบาสกหรือบุคคลทั่วไปได้รับฟัง ดังปรากฏในเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น (๑) พระอานนท์เจรจากับสุภัท

^{๖๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒.

^{๖๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๕.

ปริพาชกซึ่งเคยเป็นอัญเดียรฉัตร ประสงค์จะบรรพชา โดยหลักทางวินัย จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน หลังจาก ๔ เดือน พระพุทธเจ้าจึงสั่งให้พระอานนท์รับบวชแบบรับอันเตวาสิกต่อหน้าพระพุทธเจ้า^{๖๗} (๒) พระอานนท์สนทนากับฉันทปริพาชก ที่สงสัยและถามว่า มรรคปฏิบัติเพื่อละระคะ โทสะและโมหะนั้น เป็นอย่างไร พระอานนท์ตอบว่า คืออริยมรรคมีองค์ ๘^{๖๘} (๓) พระอานนท์สนทนากับคหบดีคนหนึ่ง ที่สงสัยและถามว่า คนประเภทไหนที่ปฏิบัติดีแล้วในโลก พระอานนท์ตอบว่า คือคนที่ปฏิบัติเพื่อละระคะ โทสะ และโมหะ คหบดีพอใจและอัศจรรย์ใจว่า “ท่านไม่ยกย่องธรรมของตนเอง และไม่มีการรุกรานธรรมของผู้อื่น มีแต่แสดงธรรมตามเหตุผลกล่าวแต่เนื้อความ และไม่ได้นำความเห็นของตนเข้าไปเกี่ยวข้อง ท่านแสดงธรรมเพื่อละระคะ โทสะ และโมหะ ท่านอานนท์ผู้เจริญ ท่านกล่าวธรรมไว้ดีแล้ว”^{๖๙} (๔) พระอานนท์สนทนากับเจ้าอภัยลิจฉวีและเจ้าบัณฑิตกุมารลิจฉวี ในเรื่องเจ้าลัทธิตีชื่อว่านิครนถนาฏบุตร โดยตั้งประเด็นคำถามว่า “นิครนถนาฏบุตรเป็นสัพพัญญู (ผู้รู้ทุกสิ่ง) มองเห็นทุกอย่างปฏิญญาญาณทัสสนะ แม้ในเวลาเดิน ยืน หลับ และตื่น และสอนว่า กรรมเก่าสิ้นสุดเพราะตบะ(การบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก) ไม่ใช่การพ้นทุกข์ด้วยการทำลายกิเลส” พระอานนท์กล่าวอ้างพระพุทธเจ้าว่า ความบริสุทธิ์ที่ทำให้กิเลสสิ้นไป ๓ (ศีล สมาธิ ปัญญา) เจ้าอภัยและบัณฑิตกุมารกล่าวชื่นชมคำตอบของพระอานนท์^{๗๐} เป็นต้น

(๖) บทบาทด้านการประชาสัมพันธ์ พระอานนท์มีบทบาทสำคัญในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและรายงานตรงต่อพระพุทธเจ้า และนำข้อมูลข่าวสารไปเผยแพร่ต่อไป โดยวิธีต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะที่ควรศึกษา คือ (๑) กรณีรับทราบเรื่องราว ปัญหาและข้อร้องเรียน พระอานนท์จะรับทราบปัญหาจากผู้ร้องเรียน หรือบางเหตุการณ์อาจประสบพบปัญหาโดยตรง ที่เป็นผลกระทบต่อบุคคลและสังคม ก็นำเรื่องนั้นไปชี้แจงกับพระพุทธเจ้าโดยตรง (๒) รับทราบแนวทางแก้ปัญหาและนำสู่การปฏิบัติ พระอานนท์เมื่อแจ้งปัญหาแล้วได้นำเรื่องเข้าไปสู่กระบวนการศึกษาและแก้ปัญหา โดยพระพุทธเจ้าได้เสนอแนวทางปฏิบัติ ที่เป็นทั้ง

^{๖๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๕/๑๖๒-๑๖๓, ที.ม.อ. ๒๑๕/๑๙๗. หมายถึงการที่อาจารย์แต่งตั้งศิษย์ในสำนักให้บวชลูกศิษย์แทนตน ซึ่งเป็นจารีตของลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา ถือเป็นเกียรติยศที่ใคร ๆ ก็อยากได้สุภัทธะ ถือตามจารีตนี้กล่าวว่ายกย่องท่านพระอานนท์

^{๖๘} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๒/๒๙๒.

^{๖๙} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๓/๒๙๓-๒๙๔.

^{๗๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๗-๒๙๘.

ข้อบัญญัติทางวินัยและแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสม เช่น วิธีปฏิบัติให้เหมาะสมต่อหน้าสตรีสำหรับ พระภิกษุ^{๗๑} (๓) แจ้งวาระสำคัญต่าง ๆ เช่น การแจ้งวาระการสอนภิกษุณีของภิกษุว่า ภิกษุรูปไหน ถึง วาระที่ต้องไปสอนภิกษุณี เช่นวาระของพระนันทกะที่ต้องไปสอนภิกษุณี^{๗๒} เป็นต้น (๔) เป็นที่ปรึกษาและ ให้คำชี้แนะ ในฐานะที่พระอานนท์เป็นผู้ทรงจำพระธรรมไว้มาก ภิกษุหลายรูปที่มีข้อสงสัยในข้อธรรมะ หรือข้อปฏิบัติทางวินัย เช่น ท่านพระอชชุกะกล่าวกับท่านพระอานนท์ โดยขอให้วินิจฉัยว่า “ภิกษุรูปใด บอกขุมทรัพย์แก่บุคคลตามที่เจ้าของสั่งให้บอก ภิกษุรูปนั้นจะต้องอาบัติอะไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า ภิกษุนั้นจะไม่ต้องอาบัติอะไรเลย โดยที่สุตแต่อาบัติทุกกฏ”^{๗๓}

ความข้างต้นสรุปได้ว่า พระอานนท์เป็นพระมหาเถระที่มีบทบาทด้านการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาและสร้างคุณูปการในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้สืบทอดไปยังอนุชนรุ่นหลัง ด้าน บุคลิกภาพที่โดดเด่น คือ พระอานนท์มีเมตตาและมีจิตใจเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น มีจิตใจเป็นสาธารณะ มีความ รับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเป็นอย่างสูง ในฐานะเป็นพุทธอุปัฏฐาก การมีน้ำใจดูแลภิกษุรูปอื่นในยามที่ ป่วยไข้ รวมทั้งเป็นแบบอย่างของผู้ใฝ่รู้อยู่เสมอในฐานะเป็นพหูสูตรที่ยอดเยี่ยม และด้วยอุปนิสัยเป็นผู้ว่า ง่าย ถ่อมตน รู้จักวางตัวดี จึงเป็นที่รักและเคารพรักใคร่ของพุทธบริษัททั่วไป ด้านการเผยแผ่คำสอน ท่าน เป็นแบบอย่างของพหูสูตร คือผู้เรียนรู้และทรงจำหลักธรรมไว้มาก จึงเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้มีความรู้ ความสามารถ และผู้เชี่ยวชาญถ่ายทอดองค์ความรู้ จากประสบการณ์ที่ผ่านเรื่องราวต่าง ๆ จึงมีส่วน สำคัญให้การเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้ากว้างขวางยิ่งขึ้น เหตุปัจจัยประการหนึ่งคือ การถ่ายทอดองค์ ความรู้ต่อศิษย์สืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น ถือได้ว่า เป็นแบบอย่างของนักสร้างบุคลากรที่มีคุณภาพทาง พระพุทธศาสนา บทบาทสำคัญที่ถือเป็นแบบอย่างที่ดี คือ การเป็นนักประชาสัมพันธ์ เช่น การรับรู้และ เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารสำคัญต่อพุทธบริษัท ซึ่งมีประโยชน์หลายด้านทั้งในแง่การปกครองการศึกษา การ ปฏิบัติ การสงเคราะห์อนุเคราะห์ประชาชนทั่วไป และการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคง

^{๗๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๕๑.

^{๗๒} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๔๘/๔๕๒.

^{๗๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕๘/ ๑๓๒.

๒.๔.๔ บทบาทการเผยแผ่คำสอนของพระปทุมมมัตตานีบุตร

บทบาทด้านการแสดงธรรมแก่ภิกษุ พระปทุมมมัตตานีบุตรเป็นผู้ที่มีความโดดเด่นในด้านการบรรยายธรรมหลายเรื่อง และได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุสาวกในฐานะเป็นธรรมกถึก^{๗๔} ท่านได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ เช่น ได้แสดงธรรมให้พระสารีบุตรได้ฟัง เกี่ยวกับเรื่องเป้าหมายแห่งพรหมจรรย์ตามลำดับวิสุทธิ ๗ คือ สีลวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งศีล) จิตตวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งจิต) ทิฐิวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งทิฐิ) กังขาวิตรณวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน) ญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ)^{๗๕} และได้สอนธรรมแก่ภิกษุใหม่เกี่ยวกับเรื่องตัณหา มานะ ทิฐิ^{๗๖}

๒.๔.๕ บทบาทการเผยแผ่คำสอนของพระปุณณะ (สุนาปรีนตะ)

บทบาทของพระปุณณะที่สำคัญคือ ท่านเป็นผู้ที่ทำการเผยแผ่คำสอนในดินแดนที่ห่างไกล ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของชาวสุนาปรีนตะ เป็นคนดุร้ายและหยาบคายมาก ท่านมีความตั้งใจจริงและสมัครใจไปอยู่ในสุนาปรีนตชนบท โดยพระพุทธเจ้าได้ให้คำชี้แนะแนวทางการดำรงชีวิตและการปฏิบัติตนเมื่ออยู่ในชนบทนี้ มีใจความสำคัญว่า ถ้าชาวสุนาปรีนตะทำร้ายร่างกาย ให้คิดในแง่ดีว่า ดีแล้วที่พวกเขาไม่ทำร้ายด้วยก้อนหิน ถ้าพวกเขาทำร้ายด้วยก้อนหิน ก็คิดในแง่ดีว่า ดีแล้วที่พวกเขาไม่ทำร้ายเราด้วยท่อนไม้ ถ้าพวกเขาทำร้ายด้วยท่อนไม้ ก็คิดในแง่ดีว่า ดีแล้วที่พวกเขาไม่ทำร้ายเราด้วยอาวุธ ถ้าเขาทำร้ายด้วยอาวุธ ก็คิดในแง่ดีว่า ดีแล้วที่เขาไม่ฆ่าเราให้ตาย ถ้าพวกเขาฆ่าเราให้ตาย ให้ตระหนักว่า พระสาวกของพระพุทธเจ้าไม่หวั่นไหวหรืออาลัยในชีวิต^{๗๗}

แสดงให้เห็นว่า พระปุณณะเป็นนักเผยแผ่คำสอนในต่างแดนที่มีคุณสมบัติชั้นยอดคือ ความข่มใจ

^{๗๔} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๖/๒๖.

^{๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๗-๒๗๘.

^{๗๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒.

^{๗๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๙๕-๓๙๖/๔๔๘-๔๕๐.

(ทมะ) ซึ่งหมายถึงความสำรวมอินทรีย์ และมีความสงบใจ (อุปสมะ) พระปุณณะอยู่ที่สุนาปรัณฑชนบท และสอนธรรมแก่ชาวสุนาปรัณฑชนบท ซึ่งได้แสดงตนเป็นอุบาสกประมาณ ๕๐๐ คน และอุบาสิกา ประมาณ ๕๐๐ คน ต่อมา ท่านปุณณะได้บรรลุวิชา ๓ และปรินิพพานที่สุนาปรัณฑชนบท